

YAKUP KEPENEK

TÜRKİYE EKONOMİSİ

Tümüyle Güncellenmiş Yeni Basım

Remzi Kitabevi

33. BASIM

TÜRKİYE EKONOMİSİ

PROF. DR. YAKUP KEPENEK Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve New York Üniversitesi'nde ekonomi doktorasından sonra 1971'de ODTÜ Ekonomi ve İstatistik Bölümü'nde görev aldı ve 1976'da doçent, 1981'de de (YÖK öncesi) profesör oldu. ODTÜ'de bölüm başkanlığı, üniversite konseyi üyeliği ve Öğretim Üyeleri Derneği başkanlığı gibi görevlerde de bulunan Kepenek, 1997'de ODTÜ Bilim ve Teknoloji Politikaları Merkezi'ni kurdu ve lisans sonrası eğitim veren ve araştırma yapan merkezin 2001'e kadar başkanlığını yaptı. Emekli olduktan sonra milletvekiliği; ODTÜ Kuzey Kıbrıs'ta (2008-2010) ve Başkent Üniversitesi'nde (2011-2020) öğretim üyeliği yaptı.

Çok sayıda bilimsel ve güncel makalesi bulunan Kepenek, *BirGün* gazetesinde yorum yazıları yazıyor.

Başlıca kitapları:

Türkiye İmalat Sanayisinin Üretim Yapısı 1963-1973 (Ankara: ODTÜ 1977), *12 Eylül'ün Ekonomi Politikası ve Sosyal Demokrasi* (Ankara: Verso 1987), *Türk İmalat Sanayisinin Üretim Yapısı 1985* (İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı, 1991), *100 Soruda Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1993), *Değişimin Doğrultusu* (İstanbul: Remzi Kitabevi 1995), *Yanlış Yıllar 1995-1997* (İstanbul: Çağdaş Yayınları 1998), *Development and Structure of the Turkish Economy* (Ankara: METU, 2011), *Cumhuriyet Yazıları* (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2011).

Prof. Dr. Yakup Kepenek

Türkiye Ekonomisi

Remzi Kitabevi

TÜRKİYE EKONOMİSİ / Yakup Kepenek

© Remzi Kitabevi 2012

Her hakkı saklıdır.
Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Bu basıma katkı yapanlar: İhsan Ercan Sadi,
Nezahat Arslan
Kapak resmi: Shutterstock/Deacons docs
Kapak düzeni: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-2138-8

BİRİNCİ BASIM: ODTÜ, 1983
ALTINCI BASIM: Remzi Kitabevi, Eylül 1994
YENİLENMİŞ OTUZ ÜÇÜNCÜ BASIM: Mayıs 2023

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez, E3-14, 34337, Etiler-İstanbul

Sertifika no: 10705

Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090

www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Seçil Ofset, 100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi

4. Cad. No: 77 Bağcılar-İstanbul

Sertifika no: 44903 / Tel (212) 629 0615

ÖNSÖZ

Elinizde 33. basımı bulunan kitap *Türkiye Ekonomisi, Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla* adıyla 1983'te ODTÜ yayını olarak yayımlandı.

İlk baskısının önsözünde şöyle deniliyordu:

"Ekonominin tümüyle ilgili gelişmeler, ekonomik olgu ve sorunlar değişik toplum kesimlerini giderek daha çok etkiliyor... Bununla birlikte, ekonominin yeterince incelendiği söylenemez. Dilimizde, ekonominin tümüne ilişkin yapıtların sayısı bir elin parmakları kadardır.

Kuşkusuz, bu kendimizi bilmemenin, ayrıca incelenmeye değer, ilginç ve önemli nedenleri bulunmaktadır. Bu nokta bir yana, ekonominin yeterince incelenmemesi sonucu, bilimsel tartışma ve yaklaşımların yerini, tekçi çözümler, bundan da öte inançlar alıyor. Oysa, inançlar tartışılmaz ve ekonomik ve toplumsal gelişmelerin inançlarla algılanması, yorumlanması çok eski dönemlere özgüdür."

Çalışmanın bu kadar uzun bir süre kalıcılığını sağlayan, hiç kuşku yok ki, ana kurgusunun ve bu süreçte de değişimleri olabildiğince içeren yapısının sağlamlığıdır (Ayrıntı için bkz. Kepenek, [2015] *Türkiye Ekonomisi: Bir Ders Kitabının Öyküsü*, Der. Özçelik, Taymaz, *Türkiye Ekonomisinin Dünyü Bugünü Yarını*, Yakup Kepenek'e ve Oktar Türel'e Armağan, Ankara: İMGE Kitabevi Yayınları, s. 15-38).

İlk basımda yer alan yukarıdaki sözler geçerliliğini koruyorsa da, o tarihten sonra hem bir bilim dalı olarak ekonomide hem de Türkiye ekonomisinde çok büyük değişiklikler yaşandı ve yaşanıyor.

Devrim niteliğindeki bu büyük değişimin temelinde teknolojik yenilik yer alıyor. Bilişimde ya da bilginin işlenmesinde ve iletişimde gerçekleşen nicel ve nitel sıçrama yaşanıyor. Teknolojinin ürün fazlası yaratan bir etken konumu kazanması, bilimsel bilgiyi, araştırma-geliştirmeyi, eğitimi ve kurumlaşmayı öne çıkarıyor. Kendine özgü "parası" da olan bir sanal dünya oluşmuş bulunuyor.

Bu süreçte değişilmesi gereken önemli bir değişim de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin 1989-1990'da kendiliğinden dağılmasıdır. Doğduğu güne göre çok farklı bir nitelik kazanmış olsa da, günümüzde kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu bir tek pazar söz konusudur.

Tüm bu gelişmelerin ortak bir sonucu olarak doğan **küreselleşme**, ekonomi biliminin temel beşlisi olan, üretim, paylaşım, değişim, tüketim ve yeniden üretim ile onları yansıtan finansal hareketleri yeniden tanım-

lama zorunluluğunu doğuruyor. Türkiye ekonomisi, diğer ülkelerin ekonomileri gibi, kendi iç ekonomi politikalarının devingenliği ile bu denizde yol almaya çalışıyor.

Türkiye, 1980'e kadar esas olarak **ithal ikameci sanayileşme politikası izledi**, bu tarihten sonra da uzun süren, sancılı ve köklü bir dönüşüm geçirerek **ihracata dayalı ekonomik büyüme** politikası izliyor. Bu gerçekten hareketle, yeni basımda yapılan en önemli yenilik, tarihsel gelişmeyi göz ardı etmeden, dönüşüm sonrasında ve 2000'li yılların olabildiğince ayrıntılı ele alınmasıdır.

* * *

Çalışmanın tamamlanmasında Antalya Bilim Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. İ. Ercan SADI'nin önemli yardım ve katkıları, bir teşekkürden fazlasını hak ediyor. Çalışmanın yayına hazırlanmasında gösterdiği işbirliği için Remzi Kitabevi'nin Yayın Yönetmeni Ömer Erduran, Yayın Koordinatörü Öner Ciravoğlu ve düzeltme ve düzenleme işini büyük bir başarıyla gerçekleştiren Nezahat Arslan Palabıyık'a ve Asaf Taneri'ye emekleri için çok teşekkür ediyorum.

Çalışma nedeniyle kendilerine yeterince zaman ayıramadığım aileme, özellikle de yaşamıma ayrı bir canlılık katan torunlarım Cihan, Ela ve Ekin'e özel bir teşekkür borçluyum. Kalan eksiklerin ve varsa yanlışların sorumlusu yalnızca benim.

Yakup KEPENEK
Ankara, Mayıs 2023

İçindekiler

ÖNSÖZ, 5

GİRİŞ, 15

BİRİNCİ KISIM TARİHSEL GELİŞME

I. OSMANLI'DAN KALAN

A. Kapsam	23
B. Sermaye Kaynakları.....	23
C. Sektörler.....	26
1. Tarıma Dayalı Üretim Yapısı	26
2. Gelişemeyen Sanayi.....	28
3. Hizmetler	31
D. Toplam Üretim	35
E. Yasal ve Kurumsal Düzenlemeler	36

II. KURULUŞ YILLARI, DEVLETÇİLİK VE SONRASI

A. Giriş	42
B. İlkelerin Belirlenmesi	43
1. Büyük Adım: Türkiye İktisat Kongresi: İzmir, 1923	43
2. Lozan Barış Antlaşması'nın Ekonomik Hükümleri	45
3. Ekonomi Politikası.....	46
4. Yenileşmenin Bütünlüğü	47
5. Değerler Sistemi	50
C. Sermaye Kaynakları	52
1. İlk On yıl.....	52
2. Sanayileşme ve Savaş Yılları.....	56
D. Üretim Sektörlerinin Gelişimi.....	61
1. Tarım	61
2. İmalat Sanayisi: Özel Girişimcilikten Devletçilik Atılımına İlk On Yıl.....	64
3. Devletçi Sanayileşme	66
4. Devletçi Sanayileşmenin Niteliksel Yönleri	73
E. Hizmet Sektörleri	75
1. Genel	75
2. Dış Ticaret	76
3. Eğitim, Bilim, Kültür ve Sanat	79
4. Diğer Toplumsal Gelişmeler.....	81
F. Ulusal Üretim	82

III. TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM HIZ KAZANIYOR

A. Giriş.....	90
B. Ekonomi Politikalarının Biçimlenmesi.....	92
1. Çerçeve.....	92
2. Dış Etmenler.....	92
3. Ülke İçi Gelişmeler.....	100
C. Sermaye Kaynakları.....	102
1. Genel.....	102
2. Sermayenin İç Kaynakları.....	103
3. Dış Sermaye Kaynakları.....	106
4. Sermaye Birikimi: Yatırımlar.....	111
D. Sektörlerin Gelişmesi.....	112
1. Giriş.....	112
2. Tarım.....	113
3. Sanayi.....	116
4. Madencilik ve Enerji.....	120
5. Hizmet Kesimleri.....	120
E. Dış Ticaretin Ekonomik Gelişmeye Etkisi Artıyor.....	121
1. Giriş.....	121
2. Birinci Devalüasyon ve Sonrası.....	122
3. Bunalımın Devalüasyonu.....	125
F. İşgücünün Gelişimi.....	127
G. Milli Gelir.....	131
H. Eğitim ve Bir Kısım Toplumsal Gelişmeler.....	133
1. Eğitim.....	133
2. Büyük İkilem.....	134
I. Özet.....	135
Sonuç.....	135

IV. PLANLI GELİŞMENİN DAYANAKLARI

A. Giriş.....	139
B. Nedenleri ve Nitelikleriyle Kalkınma Planları.....	139
1. Neden Planlama?.....	139
2. Kalkınma Planlarının Nitelikleri ve Amaçları.....	141
C. Sermaye Birikiminin Kaynakları.....	155
1. İç Sermaye Kaynakları.....	155
2. Sermayenin Dış Kaynakları.....	167
D. Sermaye Kaynaklarının Kullanımı.....	172
1. Giriş.....	172
2. Planlarda Yatırım-Gelir İlişkisi.....	173
3. Yatırımların Sektörlere Dağılımı.....	177
E. Ekonomik Büyüme.....	179
1. Giriş.....	179
2. Büyüme Oranı.....	179

V. EKONOMİ POLİTİKASINDA KÖKLÜ DÖNÜŞÜM

A. Giriş.....	183
B. Ekonomik Bunalım ve Çözüm Arayışları.....	184
1. Giriş.....	184
2. Ağır Bunalım.....	184
3. İlk Önlemler.....	186

C. Köklü Dönüşüme Giriş: 1980	189
1. Dönüşümün Teori Temeli	189
2. Fiyatlama Süreci	192
3. Dışa Açılma Süreci	202
4. Makroekonomi Politikaları	205
5. Kamu Kesiminin Sınırlandırılması	209
6. Bir Arayış: En Uygun Fiyat Artış Oranı	211
D. 1980 Dönüşümünün Tamamlanması	212
1. Genel	212
2. Krizlerden Kriz Beğen	213

İKİNCİ KISIM

DÖNÜŞÜM SONRASI VE 2000'Lİ YILLAR

VI. DIŞA AÇIK BÜYÜMEDEN KÜRESELLEŞMEYE

A. Giriş	219
B. Ara Başlık I: Washington Uzlaşması	219
C. Para Politikaları Uygulamaları: Özet	220
1. 1980 Öncesi	220
2. 1980'de Gelen	221
D. Bankacılık	223
1. Temel Bilgiler	223
2. Bankacılık Tarihinin Kısa Bir Özeti	224
E. Ara Başlık II: Siyasal Gelişmeler	228
F. Oluşturulan Altyapı: Ekonomi Politikasında Yeniden Yapılanma	229
1. Krizin Boyutları	229
2. Krizden Çıkış İçin: "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" (GEGP)	230
3. Bir Ara Başlık: Para Politikası Araçları	236
4. Geçiş Yılları Uygulamaları	239
G. AB Üyeliği Süreci Canlandırılıyor	241
1. Türkiye'nin Üyeliği	241

VII. BÜYÜME, DURGUNLUK VE BUNALIM

A. Giriş	246
B. Toplam Kamu	247
1. Giriş	247
2. Ana Eğilimler	247
3. Kesit Bakış	249
4. Vergileme	251
5. Borçlanma	256
6. Bütçe Dışı Kamu	262
C. Büyümenin Dayanakları	264
1. Asıl Belirleyici: Yatırım Ortamı	264
2. Hızlandırılmış Özelleştirme	265
3. Tüketim Çekişli Birikim	268
D. Durgunluk ve Bunalım	271
1. Giriş	271
2. Ekonomi Politikasının Raydan Çıkışı	272
3. Raydan Çıkışın İlk Sonuçları	284

VIII. SEKTÖRLERİN GELİŞİMİ

A. Giriş.....	291
B. Tarım.....	291
1. Giriş.....	291
2. Sektörün Görelî Önemi	292
3. Tarımda İnsan ve Toprak	295
4. Girdi Kullanımı, Üretim ve Verimlilik	298
5. Tarımsal Fiyatlar ve Desteklemeler.....	303
6. Sonuç Yerine	312
C. Sanayileşme Ray Değiştiriyor	314
1. Giriş.....	314
2. Sanayileşme Politikasının Gelişimi	314
3. İmalat Sanayisi	319
4. Madencilik.....	321
5. Enerji	322
6. Sonuç.....	324
D. Hizmetler.....	325
1. Zorunlu Bir Toplama.....	325
2. İşgücünün Niteliksel Gelişiminin Hizmetleri.....	326
3. Toplumsallaştırıcı Hizmetler.....	331

IX. İŞGÜCÜ VE ÇALIŞMA YAŞAMI

A. Nüfus.....	336
1. Giriş.....	336
2. Nüfus Politikalarının Evrimi	337
3. Nüfusun Kimi Sayısal Boyutları	340
B. İşgücü	345
1. Giriş	345
2. Veri Kaynakları	345
3. Önemli Bir Kavram: İKO–İşgücüne Katılma Oranı.....	351
C. Çalışma Yaşamı	352
1. Giriş.....	352
2. İşteki Durum	353
3. İşçi ve İşverenin Asıl Bakış Farkı: Ücret	354
D. Sosyal Güvenlik.....	361
1. Genel	361
E. Sendikalaşma ve Sendikal Hakların Kullanımı.....	366
1. İlk Gelişmeler.....	366
2. Eylül Sendikacılığı	368
3. Kesit Durum	369
F. Sonuç.....	371

X. EKONOMİNİN DIŞ DÜNYASI

A. Giriş.....	375
B. Dış Dünya: Küreselleşme Öncesi	376
1. Dış Ekonomik İlişkilerde “Tek Kutupluluk”	376
2. Diğerleri: Sovyetler ve Petro-Dolarlar	380
C. Küreselleşme ile Gelen	382
1. Çerçeve	382
2. Dış Ekonomik İlişkilerde Çeşitlenme	383
D. Dış Ticaret Politikaları.....	385

1. Genel	385
2. İhracat ve İthalat Politikaları	385
3. Uluslararası Ödemeler Dengesi	386
E. Dünya Ekonomisinde Türkiye	390
1. Giriş ve Uyarı	390
2. Göreli Büyüklük	391
3. Nereden Nereye?	392
F. Küresel Denizlerde Yüzmek	394
1. Genel	394
2. Küresel Rekabet Gücü İçin	396
G. Ekonomik Düşüncenin Evrimi-Özet	400
1. Ekonomiyi Algılama Değişiyor	400
2. Uluslararası Büyük Yarış: Teknoloji	406

XI. TOPLAM ÜRETİM, PAYLAŞIM, DENGE VE FİYATLAR

A. Giriş	411
B. Milli Gelir ve Bağlı Değişkenler	411
1. Giriş	411
2. Büyüme ve Gelişme	414
3. Kişi Başına Gelir (KBG)	415
4. Gelir Dağılımı	416
C. Ekonominin Genel Dengesi	424
1. Giriş	424
2. Çözümlemenin Önemi	425
3. Denge Eğilimleri	426
D. Toplam Fiyatlar	429
1. Çerçeve	429
2. Enflasyonun Nedenleri	429
3. Genel Fiyat Eğilimleri	431

XII. TÜRKİYE'NİN UZUN DÖNEMLİ GELİŞMESİ

A. Giriş	436
B. Özgürleşme-Üretim Bağı	436
1. Tarihsel Gelişim	436
C. Gelişmenin Nitelikleri	438
1. Geçmişin Kısa Bir Özeti	438
2. Değişen Ekonomide Devlet	440
3. Kuşbakışı Küresel Görünüm	441
4. Gelişmenin Dinamosu	443
D. Türkiye Doğru Gelişme Yolunu Mutlaka Bulacaktır	443
1. Kaçınılmaz Yol	443
2. Nasıl Bir Gelişme Yolu?	445

KİŞİ ADLARI DİZİNİ, 449

KONU DİZİNİ, 451

TABLULAR

Tablo: I.1 Osmanlı Dış Borçları, 1854-1914.....	38
Tablo: I.2 Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye Yatırımları	38
Tablo: I.3 Osmanlı Dış Ticareti Verileri	38
Tablo: I.4 "Anadolu" Sanayisinin Durumu, 1921.....	39
Tablo: I.5 Seçilmiş Yıllarda Osmanlı Ulusal Geliri.....	39
Tablo: II.1 Kamu Maliyesi Verileri, Toplam Krediler ve Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE), 1923-1932	53
Tablo: II.2 Sermaye Hareketleri ve TEFE, 1933-1945	58
Tablo: II.3 Toprak Mülkiyetinin Dağılımı, 1937	62
Tablo: II.4a Dış Ticaret Verileri, 1923-1932	77
Tablo: II.4b Dış Ticaret Verileri, 1933-1945.....	77
Tablo: II.5a Üretim Kesimlerine Göre GSMH, 1923-1932.....	83
Tablo: II.5b Üretim Kesimlerine Göre GSMH, 1933-1945	85
Tablo: III.1 Para Sermayenin İç Kaynakları 1945-1962.....	103
Tablo: III.2 Seçilmiş Yıllarda Banka Kredilerinin İşlevsel Dağılımı	104
Tablo: III.3 Dış Sermaye Kaynakları, 1946-1962	107
Tablo: III.4 Sabit Sermaye Yatırımları, 1950-1960.....	112
Tablo: III.5 Başlıca Tarımsal Girdilerin Sayısal Gelişimi, 1945-1962	114
Tablo: III.6 Tarım İşletmelerinin Dağılımı, 1950-1963	115
Tablo: III.7 Seçilmiş Yıllarda "Büyük" Sınai İşletmelerin Yapısı	119
Tablo: III.8 Seçilmiş Yıllarda GSYH'nin Sektörel Dağılımı ve Hizmet Alt Kesimleri	121
Tablo: III.9 Dış Ticaret Verileri, 1946-1962	123
Tablo: III.10 Sivil İşgücünün Sektörlere Dağılımı, 1955-1960.....	129
Tablo: III.11 Temel Ekonomik Göstergeler, 1945-1960.....	132
Tablo: III.12 Öğrenci Sayısında Gelişmeler	133
Tablo: IV.1 Kesimlere Göre Merkez Bankası Kredileri, 1962-1978	157
Tablo: IV.2 Banka Kredilerinin Dağılımı, 1962-1978	161
Tablo: IV.3 Kamu Maliyesi Göstergeleri, 1962-1978.....	164
Tablo: IV.4 Plan Dönemlerine Göre Sermayenin Dış Kaynakları.....	169
Tablo: IV.5a Dış Borçlar, 1964-1980	171
Tablo: IV.5b Dış Borç Göstergeleri, 1973-1979.....	171
Tablo: IV.6a Planlarda Yatırım Oranları.....	175
Tablo: IV.6b Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Gerçekleşme Durumu ...	177
Tablo: IV.7 Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı	178
Tablo: IV.8 Kalkınma Planlarında Büyüme Hızı	180
Tablo: VII.1 Kamu Kesimi Genel Dengesi, 2020	258
Tablo: VII.2 Tüketici Kredileri ve Toplam Krediler: 2002-2020	270
Tablo: VII.3 Temel Ekonomik Göstergeler, Milli Gelir/İstihdam	282
Tablo: VIII.1 Tarım İşletmelerinin Ölçeği -2001	297
Tablo: VIII.2 Eğitim Seviyelerine Göre Net Okullaşma Oranı, 2019/20	329
Tablo: IX.1 Nüfusun Yaş Kesitlerinin, Artış Hızının ve Kent-Kır Dağılımının Gelişimi, 1950-2010.....	341
Tablo: IX.2 Bitirilen Eğitim Durumuna ve Cinsiyete Göre Nüfus, 2018*.....	344
Tablo: IX.3 Temel İşgücü Göstergeleri, 2018-2019	350
Tablo: IX.4 İstihdam Edilenlerin Cinsiyete Göre İşteki Durumu, 2018	353
Tablo: IX.5a Asgari Ücret, Enflasyon ve Döviz Kuru, 2015-2020	359
Tablo: IX.5b Brüt Asgari Ücretten Yasal Kesintiler, 2020	359
Tablo: IX.6a Sosyal Güvenlik Kapsamında Aktif Çalışan Sayısı, 2016-2018.....	361
Tablo: IX.6b Sosyal Güvenlik Kapsamı, 2008-2017	362

Tablo: IX.7 İşkollarına Göre İşçi; Sendikalı İşçi; İşçi ve İşveren Sendikası Sayıları, Temmuz 2018.....	369
Tablo: X.1 Türkiye ve Kimi Ülkelerin Dünya Ekonomisindeki Payı (Yüzde)...	391
Tablo: X.2 Türkiye ve Kimi Ülkelerde Kişi Başına Gelirin Tarihsel Gelişimi, 1950-2019	393
Tablo: X.3 Türkiye ve Kimi Ülkelerde Bilim ve Teknoloji Göstergeleri, 2008-2019	398
Tablo: XI.1 İstihdam ve Katma Değerin Sektörlere Dağılımı, 2020.....	419
Tablo: XI.2 Gelirin Beşli Ayırma Göre Dağılım, 2010-19.....	421
Tablo: XI.3 Bireylerin Esas İşteki Durumlarına Göre Yıllık Ortalama Gelirler	423
Tablo: XI.4 Cinsiyete Göre Gelir farklılıkları, 2020	423
Tablo: XI.5 Eğitim Durumuna Göre Yıllık Ortalama Gelirler	424
Tablo: XI.6 Ekonominin Genel Dengesi, 2020	428

ÇİZİMLER

Çizim: VII.1 Yıllar İtibarıyla Gerçekleşen Özelleştirme Uygulama Tutarları...	266
Çizim: VII.2 Yıllar İtibarıyla Hazineye Yapılan Transferler	267
Çizim: VII.3 Tüketici Kredileri, 2002-2020	271
Çizim: X.1 Yıllara Göre Türkiye'nin Dünya Ekonomisindeki Payı, 1980- 2020 (Yüzde)	391
Çizim: X.2 Türkiye ve Kimi Ülkelerde Kişi Başına Düşen Gelirin Tarihsel Gelişimi, 1950-2019	393
Çizim: X.3 Türkiye ve kimi ülkelerde Kişi Başına Düşen Gelirin Artış Katsayısı, 1950-2019.....	393
Çizim: XI.1 Lorenz Eğrisi.....	421

KISALTMALAR

- AB, (AET, AT)** Avrupa Birliği (Avrupa Ekonomik Topluluđu, Avrupa Toplulukları)
- ADNKS** Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
- AIMH** Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
- APİ** Açık Piyasa İşlemleri
- AR-GE** Araştırma-Geliştirme
- BAĞ-KUR** Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu
- BBYSP** Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı
- BDDK** Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
- BTK** Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu
- ÇEF** Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar
- ÇÖF** Çiftçinin Ödediđi Fiyatlar
- DÇM** Dövizle Çevrilebilir Mevduat
- DESİYAB** Devlet Sanayi İşçi Yatırım Bankası-Türkiye Kalkınma Bankası
- DGD** Doğrudan Gelir Desteđi
- DİE/TÜİK** Devlet İstatistik Enstitüsü/Türkiye İstatistik Kurumu
- DPT** Devlet Planlama Teşkilatı
- DYS** Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
- EMS** Avrupa Para Sistemi
- EMU** Avrupa Para Birliği
- EPDK** Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
- EPU** Avrupa Ödemeler Birliği
- GAP** Güneydođu Anadolu Projesi
- GATT** General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
- GNS** Genel Nüfus Sayımı
- GSMH** Gayrisafi Milli Hasıla/KUG-Katkılı Ulusal Üretim/Gelir
- GSYH** Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
- GTB** Garantisiz Ticari Borçlar
- HİA** Hanehalkı İşgücü Anketleri
- HDTM** Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
- IBRD/WB** Dünya Bankası
- IFC** International Finance Corporation (Dünya Bankası)
- ILO** Uluslararası Çalışma Örgütü
- IMF** Uluslararası Para Fonu
- İİBK/İŞKUR** İş ve İşçi Bulma Kurumu
- İKO** İşgücüne Katılma Oranı
- İMKB** İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
- İSO** İstanbul Sanayi Odası
- İTO** İç Ticaret Oranı, İstanbul Ticaret Odası
- KDV** Katma Değer Vergisi
- KEİB** Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi
- KİT** Kamu İktisadi Teşebbüsleri
- KKBG** Kamu Kesimi Borçlanma Geređi
- KP** Kalkınma Planı, Beş Yıllık; genellikle I-birinci, II-ikinci... gibi ön eklerle kullanılır.
- KUG/GSMH** Katkılı Ulusal Gelir/Gayrisafi Milli Hasıla
- MB, TCMB** Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
- ODTÜGD/METUSD** Middle East Technical University, Studies in Development/Orta Dođu Teknik Üniversitesi Gelişme Der-gisi
- OECD (OEEC)** Organization for Economic Cooperation and Development/Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
- OPEC** Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü
- ÖTV** Özel Tüketim Vergisi
- SAGP** Satın Alma Gücü Paritesi
- SAN** Ağır Sanayi Kuruluşu
- SBF** Siyasal Bilgiler Fakültesi Ankara- Üniversitesi
- SDR/ÖÇH/Özel Çekme Hakları/Special Drawing Rights**
- SGK** Sosyal Güvenlik Kurumu
- SSK** Sosyal Sigortalar Kurumu
- SPK** Sermaye Piyasası Kurulu
- TAPDK** Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu
- TBB** Türkiye Bankalar Birliği
- TCES** Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı
- TCMB** Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
- TEFE/ÜFE** Toptan Eşya Fiyatları Endeksi/Üretici Fiyatları Endeksi
- TEK** Türkiye Elektrik Kurumu
- TİS** Toplu İş Sözleşmesi
- TİY** Türkiye İstatistik Yıllığı (DİE/TÜİK)
- TMO** Toprak Mahsulleri Ofisi
- TOBB** Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
- TOKİ** Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
- TÜBİTAK** Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu
- TÜFE** Tüketicici Fiyatları Endeksi
- TÜSİAD** Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği
- UNCTAD** United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
- ÜFE/TEFE** Üretici Fiyatları Endeksi/Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
- WB** World Bank/Dünya Bankası
- WTO/DTÖ** World Trade Organization/Dünya Ticaret Örgütü
- YÖK** Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

İlim kendin bilmektir.

Yunus EMRE

Elinizdeki çalışma, ekonomiyi bir bütün olarak ve tarihsel gelişme süreci içinde inceliyor. Çalışmada **ekonomi** sözcüğü ve türevleri, başka türlü nitelendirilmedikçe "Türkiye ekonomisi" anlamında kullanılıyor.

Var olan ekonomik yapıyı ortaya çıkaran etmenlerin **nedensellik ilişkileri** içinde sergilenmesi çalışmanın temel yaklaşımıdır. Bu süreçte, belli bir dönemde izlenen politikaların nedenleri ve sonuçlarıyla ele alınması; yapısal değişimlerin ve sonuçların sergilenmesi ve bütün bunların sonraki gelişmelere etkilerine göre ele alınmaları izlenen yöntemin ana öğeleridir. İnceleme, istatistiklerden de yararlanılarak bütüncül-çözümleyici bir çerçeve içinde yapılıyor.

Ekonomik yapının incelenmesinde kullanılacak yöntemin iki temel öğesi vardır. Birincisi, ekonominin toplumsal bir bilim olduğu gerçeğinden yola çıkarak ekonomik olguları toplumsal gelişmenin bütünü içinde ele almak, ikincisi de bunları, bir kesit olarak değil, tarihsel gelişim süreçleri içinde incelemek.

Bilim olarak, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde doğan ekonominin ana araştırma konusu **ürün fazlasının** oluşumudur ve beş temel uğraş alanı vardır. Bunlar, bir sonraki aşamayı **belirlemedeki** önemlerine göre **üretim, bölüşüm, değişim, tüketim ve yeniden üretim** olarak sıralanır ve birbirini tamamlayan bir çember oluşturur. Bu genelleme, çoğu kez sanıldığı gibi yalnız makro ya da bütüncül çözümlenmeler için değil, mikro analizler ya da birey ve firma için de geçerlidir. Sıralanan uğraş alanları, reel ya da fiziksel ekonomiye aittir; bunların, **para** ile anlatılmaları, başka bir deyişle **fiyatlarının olması** ortak bir noktada buluşmalarını sağlar.

Çağımızda ekonomileri **harekete geçiren güç** olarak **sermaye** alınmakla birlikte, toplumsal üretimin, diğer ekonomik olguların niteliği ve düzeyi bir yönüyle mülkiyet yapısına, buna bağlı kurumlaşmalara, diğer yönüyle de işgücü ve sermayenin niteliksel evrimine ve gelişmişlik düzeyine bağlıdır. İşgücü ve sermayenin gelişme düzeyi, gerçekte, bunların üretim için nasıl bir araya geldiklerini de belirler. Bu da **üretim teknolojisinin** ve ona bağlı olarak üretimin **örgütlenmesinin** bir göstergesidir. Ekonomik olguların bu tür bir bütünlük içinde ele alınmaları, bunla-

rın karşılıklı etkileşiminin çözümlenmesi ve bunlarla ilgili diğer iç ve dış gelişmeler ekonomik yapının açıklanmasında anahtar işlevi görür. Ülke içinde kurumsal ve yasal düzenlemeler ana konudur; dışta Türkiye ile ilişki içinde bulunan ülkelerdeki gelişmeler, ekonomik yapıya ve bunun evrimine etkileri açısından, değinilmesi gerekli yan konulardır.

Ekonomik yapının tarihsel gelişim süreci içinde çözümlenmesi gerektiği görüşü iki sorunu gündeme getirir. Sorunlardan biri, çözümlenmede kullanılacak istatistiklerdir. İkinci sorun da zaman içindeki değişimlerin niteliksel yönlerinin yitilmesi ve kaybolmasıdır.

Ekonomiyle ilgili sayısal veriler ya da *istatistikler*, kaçınılmaz olarak, çözümlenmenin temelidir. Ekonomik istatistikleri üretmek esas olarak *devletin görevidir*. Ancak, bilişim ve iletişimdeki gelişmelerle birlikte veri toplama tekniklerinin olağanüstü gelişmesine ve devlet uygulamasına karşın, sayısal verilerin *yetersizliği* çok çok önemli bir sorundur.

Önce, istatistik derleme işine Osmanlı döneminde başlanmasına ve Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) 1927'de çağdaş kurumsal yapılanma anlayışıyla güçlü bir biçimde oluşturulmasına karşın ekonomiyle ilgili sayısal ölçümler, denilebilir ki, ekonomi teorisinde ve uygulamadaki gelişmelerin de etkisiyle, 1960'larda planlı kalkınma döneminde ivme kazandı.

Sonra, çok ilginçtir, 1960'lı yıllarda iki kamu kurumu DİE ve DPT, yaklaşık on yıl gibi bir süre *aynı konuda farklı veriler* ürettiler Bu yetmezmiş gibi, 12 Eylül 1980 sonrasında ekonomik ve toplumsal yapıyla ilgili kimi istatistiklerin yayımlanması tamamıyla yasaklandı. Dahası, ekonominin istihdam piyasası gibi en önemli konularından biri olan hane halkı işgücü anketlerinin yapılmasına 1980'lerin sonunda başlanabildi.

Daha sonra, 18 Kasım 2005'te DİE'nin adı Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK olarak değiştirildi. Aynı dönemde ve sonrasında ekonomi istatistikleri, VII. Bölüm'de değinileceği gibi biçim ve içerik yönünden büyük değişimlere uğradı.

Bu nedenle çalışmada yer alan istatistiklerin gerçeği yansıtmaya dereceleri, niteliksel sınırları içinde düşünülmalıdır.

Oysa ekonomi başta olmak üzere, ülkenin doğal ve toplumsal olgularıyla ilgili sağlıklı araştırmalar yapılabilmesi ve sorunlara çözüm üretilebilmesi için güvenilir istatistikler vazgeçilmez; olmazsa olmazdır.

Sonuç olarak, çalışma, olanak ölçüsünde sayısal verilere dayalı olacak; en son ve doğru istatistiklerin kullanılmasına özen gösterilecektir. Gerçekte sayısal verilerin eksik ve fazlasıyla bir bütünlük içinde sergilenmesi ayrıca bu alandaki boşlukların saptanmasına yardımcı olabilir (mi?).

Açıktır ki, ekonominin incelenmesi, salt sayısal verilerin sıralandığı bir istatistik bülteniyle gerçekleştirilemez. Ekonomik olguların açıklanmasında ve uygulanan politikaların değerlendirilmesinde sayısal veriler niteliksel çözümlenmeler için birer kanıt olabilir, daha fazla değil. Bu nedenle olguların açıklanmasında yukarıda özetlenen yaklaşım çerçevesinde

tutarlı bir nedensellik ilişkisinin kurulması zorunludur. Böyle bir ilişki kurulması başarılabilir olduğunda, birçok sayısal veri ya da sayısal eğilimler **birer sonuç** olarak açıklık kazanır, bunların nedenleri belirlenir.

Ekonomik ve toplumsal gelişmenin nedensellik ilişkilerinin belirlenmesinde **sermaye birikiminin iç ve dış kaynakları** ve bunların **kullanım biçimi** temel açıklayıcı değişken işlevi görür. Çünkü, yeniden üretimin doğrultusu ve düzeyi, işgücü ve diğer kaynakların harekete geçirilmesi, yalnızca sermaye kullanımı ekseninde saptanabilir. Bu nedenle çalışmada kullanılan temel **yöntem** çözümleme ya da analizin dönemin sermaye birikimi süreçlerine dayandırılmasıdır.

Burada yöntem konusunda bir **uyarı** yapılması gerekiyor. Kimi araştırmacılar, ekonominin analizinde **ekonometri modelleri** kullanılmasını tek başına açıklayıcı ölçüt olarak alıyor. Beş-on değişkenli bir matematiksel ilişkiden gidilerek ekonominin toplumsal boyutlarıyla açıklanabileceği öne sürülüyor. En gelişmiş biçimiyle ekonometri modelleri, yalnız ve ancak, oldukça düzenli işleyen gelişmiş ekonomilerde kullanım alanı buldu. Ancak bunların, (a) çelişik bir tutumla sermaye konusuna değinmeden kapitalist ekonomiyi açıklamak istemeleri; (b) gelişmenin toplumsal yönlerini göz ardı etmeleri, geçerliliklerinin başlıca sınırlamalarıdır. Daha özde ise, (c) bu tür modellerin, **ekonomi dışı** etmenlerin ekonomik karar mekanizmalarını çok sık etkilediği az gelişmiş ekonomilerde, gelişmiş ekonomilerde gösterdikleri bu çok sınırlı açıklayıcı özellikleri de yok olmaktadır. Türkiye ekonomisinin bütünüyle açıklanmasında, gelişmiş bir ekonomi için bilimkurgu bile olmayan model tuzağına düşülmemelidir. Buna karşılık, matematiksel modellerin, GSYH ve değişkenleri girdi-çıkıtı tablolarının yorumlanması ve kimi sektör çözümlemelerinde açıklayıcı özellikler taşıdıkları da göz ardı edilmemelidir.

Çalışmanın izlenmesini kolaylaştırmak amacıyla dipnot, çizelge gibi araçların kullanımı, olanak ölçüsünde sınırlı tutulmaktadır. İnternet erişiminin bulunmadığı dönemde yayımlanan basımlarda her bölümün sonunda çok ayrıntılı olarak "**Daha Fazla Bilgi İçin**" başlığı altında, başvurulabilecek kaynaklar verilmekteydi. Günümüzde buna gerek yok, çünkü **internet** olanağı var. Bu nedenle, bölüm sonlarında yalnızca ana kaynaklara yer veriliyor.

Yer yer anımsatılmakla birlikte, bu çalışmada ekonomi kuramı üzerinde ayrıca durulmuyor; en azından giriş düzeyinde kuramın bilindiği varsayılıyor. Gelişmişlik konusundaki niceliksel tartışmalar bir yana, ekonominin açıklanmasında kullanılacak teorik çerçevenin, yalnızca ders kitaplarında yer alan egemen ekonomi kuramı olamayacağı açıktır. Doğum yerinde bile sürekli evrim geçirdiği halde yeterince açıklayıcı bulunmayan ve değişen egemen ekonomi kuramının, veri alınmakla birlikte, gelişmekte olan bir ekonominin tüm öğelerini açıklayıcı olması beklenebilir. Kaldı ki, ders kitabı teorilerinin, gelişmekte olan ekonomileri açıklamaya güçleri de tümüyle ayrı bir tartışma konusudur.

Ekonominin gerçeklerini *iç tutarlığı* olan bir biçimde ele alan bu çalışmanın konuları, esas olarak, *daha sonraki gelişmeleri ve bugünkü ekonomik yapıyı* belirleme ölçütüne ya da kriterine göre incelenmektedir. Bu nedenle, ekonomik gelişmeyi belirleyen, üretim ve yeniden üretim süreçlerini oluşturan ana etmenlerin zaman içinde giderek genişleyen biçimde ele alınması yoluna gidilmektedir. Bir başka deyişle, ilgili dönemin belirleyici özelliği vurgulanmakla birlikte, bunun daha önceki gelişmelerin bir uzantısı olduğu gerçeği göz önünde tutulmaktadır. Bu süreçte, değişimi belirleyen etmenlerin saptanması önem kazanmaktadır.

Her dönemin incelenmesinde ortak yaklaşım olarak, önce, sermaye birikiminin iç ve dış kaynakları ile ekonominin bütününe ilişkin politikalar incelenmekte; bunu, tarım, sanayi, hizmetler ve dış ekonomik ilişkilerin incelenmesi izlemekte; daha sonra da ekonominin toplumsal yönleri, işgücünün gelişimi, çalışma yaşamı, sosyal güvenlik, kurumsal ve yasal düzenlemeler ele alınmaktadır.

Çalışma, iki ana kısma ayrılıyor.

Birinci Kısım, "**Giriş ve Tarihsel Gelişme** ana başlığı altında: *I. Osmanlı'dan Kalan, II. Kuruluş Yılları, Devletçilik ve Sonrası; III. Toplumsal Dönüşüm Hız Kazanıyor; IV. Planlı Gelişmenin Dönemi; V. Ekonomi Politikasında Köklü Dönüşüm* bölümlerinden oluşuyor.

İkinci Kısım, *Dönüşüm Sonrası ve 2000'li Yıllar, VI. Dışa Açık Büyümeden Küreselleşmeye VII. Büyüme, Durgunluk Bunalım VIII. Sektörlerin Gelişimi IX. İşgücü ve Çalışma Yaşamı; X. Ekonominin Dış Dünyası; XI. Toplam Üretim, Paylaşım, Denge ve Fiyatlar; XII. Türkiye'nin Uzun Dönemli Gelişmesi* bölümlerinden oluşuyor.

Çalışmanın iki ana kısma ayrılması, konunun bir ders yılının iki döneminde işlenmesini de kolaylaştırıyor.

Kısaca belirtilen bu genel çerçeveden de çıkarılabileceği gibi, ekonomi, tarihsel gelişimi içinde mal ve hizmet üretimi; bunun gelir, bölüşüm ve yeniden üretim süreçlerine yansımaları ve kurumsal düzenlemeler sıralamasına göre inceleniyor. Ancak bu sıralamanın tek yönlü ya da doğrusal olmadığı bilinmelidir. Karşılıklı etkileşim konusunda, yeri geldikçe değinildiği gibi, ekonominin pek çok deneyimi vardır.

Deneyim denilince, örneğin, Osmanlı islahatının ya da yenileşme girişimlerinin; Cumhuriyet'in ve Atatürk devrimlerinin; 1945 sonrası Soğuk Savaş ortamının; 14 Mayıs 1950'deki iktidar değişikliğinin; 1960 askeri darbesi sonrası yapılan 1961 Anayasası'nın getirdiği siyasal, ekonomik ve sosyal hakların, yalnız birer *sonuç* değil, aynı zamanda yeni sermaye birikimi süreçlerinin *başlangıcı* oldukları yadsınamaz. Aynı yargı, 1970'lerde ve özellikle 1980'lerde düşünce, örgütlenme, ekonomik ve siyasal hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması için de geçerlidir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1990'ların başında girilen çok bilinmeyenli küreselleşme süreci ve ülke içinde siyasal belirsizlikler; ayrıca ele alınacak olan 2000'li yıllar

TÜRKİYE EKONOMİSİ

Prof. Dr. Yakup Kepenek bu kitabında ekonominin üretim yapısını sayısal ve niteliksel yönleriyle ele alıyor.

Tarihsel gelişme süreçleri: Cumhuriyet dönemi boyunca sermaye birikimi politikaları ve bunların iç ve dış nedenlerle değişimi...

Politika ve sektörlere göre durum: Para ve banka; kamu maliyesi; dış ekonomik ilişkiler; sermaye kaynaklarının kullanımı; tarım, sanayi ve hizmetler...

Ekonominin toplumsal boyutları: Nüfus ve işgücü; çalışma yaşamı; ulusal üretim; gelir bölüşümü; genel denge ve fiyatlar...

Üniversitelerin ve konuyla ilgili tüm kesimlerin yararlanması amacıyla hazırlanan bu çalışmada ayrıca, ekonominin küresel denizlerde yarışma olanakları uzun dönemli gelişme düzleminde irdeleniyor.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-2138-8

9 789751 421388